

Hukukun Krizi:

Günümüz Türkiye'sinde İktidar ve Şiddet

Ali Murat ÖZDEMİR*

Özet: Bu çalışma hukukun mevcut krizini -iktidarın hukuki-ideolojik terkihi ile sosyal yapılanmasını ilişkilendirirken hukuksal biçimci ve pozitivist açılımlardan kaçınan- Althusserci Marksizm ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, hukukun otonomisi, evrenselliği ve hukukun üstünlüğü gibi prensipleri hukukun işlevinin yerine getirilmesi sürecindeki rolleri üzerinden ele almaktadır. Anılan çaba öncelikle hukuku toplumsal tahakkümün genel kalıplarını sağlamlaştıran toplumsal düzenlemenin kalıcı bir unsuru olarak yerine yerleştirmeyi ardından hukukun krizini bu bağlamda soruşturmayı içermektedir

Abstract: This study aims to evaluate the current crisis of law on the basis of Althusserian Marxism, which enables us to connect the legal-ideological organisation of power with the social structuring of power, while avoiding both formalist and positivist deviations. Against this background, the study aims to assess the role of the mechanisms/principles of “the autonomy of law”, “universality of law” and “the rule of law” in the realisation of the functions of law. This endeavour include, firstly, an attempt to view law in its location as a component to a general and persistent process of social regulation that secures general patterns of social domination and secondly, an attempt to evaluate the crisis of law in this context.

Key words: Rule of Law, Autonomy of Law, Universality of Law, Function of Law, Legal Discourse

Hakim söylem içerisinden şekillenen hukuki bilginin “apaçık” bir gerçek olarak kabul edilen önvarsayımları¹ fikri emek süreci ve üretim süreci içerisinde bir şeyler esaslı olarak dönüşmeden yaygın bir şekilde sorgulamaya konu teşkil etmez. Sorgulanmadığı –sorgulanmasının koşulları yeni bir yapı oluşturacak şekilde gelişmediği- ölçüde de, hukukun, açıklanan şey değil, kerameti kendinden menkul bir takım normlar birliği/sistemi olarak açıklayan şey halini alması kaçınılmazdır.

---

¹ Bu önvarsayımlar, aralarında süje kim, norm ne, verili normlar silsilesi ne manaya gelir, gerilim hatları (niza) nerelerde bulunur gibi soruların da bulunduğu bir seri sorunun herkesçe “apaçık” yanıtlarına denk düşmektedirler.

Kriz, hukukun, yeniden üretimine ve işletilmesine katkıda bulunduğu ilişkilerin henüz sorgulanmadığı ama hukuk normlarının kerameti kendinden menkul olma halinin (“apaçıklıklarının”) ortadan kalktığı bir safha ile başlar. Çoğu zaman sistem restore edilir ve hukuk da sorgusuz sualsiz açıklayan şey olma vasfını yeniden edinir. Tarihsel dönemeçlerde, hukukun anlamlandırılmayan ama sürekli ilan edilen krizi, fikri emek süreci ve üretim süreci içerisinde bir şeylerin dönüşümüne tekabül etmesi koşuluyla, bir fırsata dönüşebilir.²

Türkiye’de hukukun bir nevi kriz içerisinde olduğu, mevcut sosyal çekişmenin taraflarınca, muhakkak farklı nedenlere binaen, defaatle ilan edildi. Elinizdeki yazı, tarafların seçkilerinden oluşan ihlal setlerinin/listelerinin birini diğerine tercih etmeksizin, “hukukun krizi” saptaması ve tanımlamasının anlamı üzerinde duracak. Bu çalışmada, hukukun krizini anlamlandırmak amacıyla, öncelikle, hukuk teriminin içerikleriyle ilgilenilecektir. İkinci olarak, krize giren şeyin, hukukun, toplumsal işlevi ve bu işlevin gerçekleşmesini olası kılan mekanizmalardan üçü irdelenecektir. “Otonomi”, “Evrensellik” ve “Hukukun Üstünlüğü” altbaşlıklarında incelenen mekanizmanın, krizin ve bunun ürettiği şiddetin anlaşılmasındaki rolü üzerine tesbitlerle çalışma nihayete erdirilecektir.

Hukuk terimi

Hukuk tek içerikli bir kavram değildir. Hukuk terimi aynı anda birbiri ile sıkı bağlantı içerisindeki iki ayrı içeriğe gönderme yapar: sistem olarak hukuk ve ideoloji olarak hukuk. Sistem olarak hukuk deyince yasalar, polis mahkemeler, yargıçlar, hapisaneler vb. anlaşılmalı (Althusser, 2003:70). Bir sistem olarak hukukun kapitalist üretim ilişkilerinin işletilmesi ve yeniden üretimindeki etkisi, devlet

---

² Fırsata dönüşme durumunun önkoşulu, durumun Marksist terimlerle okunmasıdır. Marksizm araştırma nesnesinin toplumsal işlevini ilgili nesnenin varlık sebebi saymayan, ancak bu nesnenin işlevi üzerinden sosyal yapılar ve sosyal sınıflar arasındaki bağlantıları ifşa edebilecek hipotezler ya da mekanizmalar üreten, dolayısı ile dönüşüme açık ve bazı varyantlarında insan merkezli olmayan (insanın kendi tarihini kendisine anlatırken geliştirdiği öykünün unsurlarını kendi araştırma nesnesini ele alırken kullanmayan ya da açıkça kullanmama gayretini içeren), sistemli düşünce, siyasal pratik, politika ve stratejiler bütünüdür. Marksist bir ideoloji ve hukuk teorisi, Marksizm’in güncel sorunlara müdahalesini arttırmak ve bu amaca ulaşıldığı ölçüde düşünsel üretimin referans merkezinde bulunmasını sağlamak açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, elinizdeki çalışma, liberal/pozitivist yaklaşımların hâkimiyeti altındaki hukuk alanının Marksist perspektif içerisinde düşünülebilmesi için elde olanların bir kısmını, hiç de masum olmayan bir şekilde bir araya getirme maksadını gütmektedir. Unutulmamalı, masumiyet bazen mazluma atfedilebilir ama yaratıcılık her zaman direnişe tescillidir.

iktidarının düzenleyici kullanımı aracılığı ile gerçekleşir. Devlet aygıtlarının dışında,³ sınıfsal tabandan kaynaklanan ancak geniş anlamda devlet aygıtları dolayımı ile (bunların içindeki biçim belirlenimli yoğunlaşma olarak) ifadesini ve dolayısı ile biçimlerini bulan iktidarının hukuki kullanımı, kolektif ya da bireysel iş mevzuatından, teröre ya da polisin yetkilerine ilişkin yasal düzenlemelere, eğitimden bayramların ilanına, reklâm şirketlerinin faaliyetinin denetlenmesinden bu şirketlerin yaptıkları sembol üretimine kadar, sosyal uyumun ve uyumsuzluğun kanalize edildiği geniş bir çerçevede gerçekleştirilen düzenlemelerin neredeyse bütün veçhelerini içermektedir.⁴

İdeoloji olarak hukuk, Edelman'ın (1979) deyimiyle, gerçeğin hukuki üretimi ile ilgilidir. Burada özne hak süjesi, nesne hukuki nesne, yani, temellük edilebilir olan ve/veya hukuki işleme konu edilebilir olandır. Öyleyse hukuki söylem, düşüncedeki somutu bir kez daha işleminden geçiren, onu (gerçeğin düşüncedeki halini) hukukun nesnesi haline getiren süreçlerin bütünsel ismidir (bknz. Edelman, 1979:38).

Kapitalist üretim tarzı içerisinde hukuki söylem, insanın “doğal olarak” bir hak süjesi olduğu fikri üzerine inşa edilir. Bu “doğal” hak süjesi “özü” itibarıyla doğayı temellük edebilme ve temellük ettiğini de pazarda satabilme kapasitesini haiz olduğundan, her durumda potansiyel bir malıktır (bknz. Macpherson, 1990). Tabii kısmetine bazen üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkı düşerken, bazen de (ki bu ikinci seçenek ezici çoğunluğun başına geleni temsil eder) üretim ilişkileri ile girdiği ilişki neticesinde mal olarak algıladığı kendi emeğini malik sıfatıyla pazarda satabilme kapasitesi düşer. Nihayetinde, aynı söylem içerisinde açıktır ki, eğer anılan bu “doğal” kapasite öznenin varoluş kipliği ise, bunun sebebi öznenin kendine ait olmasıdır (Edelman, 1079:29). Kendine ait olmanın hukuki söylem içerisindeki ifadesi ya da bu ifadenin biçimi, bütün hukuki teknolojiyle birlikte – dolayısı ile sözleşme yapma özgürlüğü ile birlikte-, mülk edinme özgürlüğüdür. Bu özgürlük, malik hem emeğini hem de malını piyasada satabildiği ölçüde gerçekleşir. Öyleyse buradaki mülkiyet değişim değerine endekslidir: özel bir tür (kapitalist) mülkiyettir. Hukuki özne işte bu söylemin çocuğudur. O, boşluksuz ve kendini anlatabilen (kendi edebiyatını geliştiren), dolayısı ile -Weber'in terimleriyle söylersek- “umumileşmiş (*generalisation*) ve sistemleşmiş (*systematisation*) bir yasal düzen olarak meşruiyet sorununu teknik ve çekişmesiz hale getirme” iddiasını içeren (Hunt, 1978:115) bu söylemin ürünü olarak, büyük özne tarafından çağrıldığı

³ Devlet hukukun kaynağı olmadığı ve hukuki ideoloji hukukun işleyişinde belirleyici olduğu ölçüde, hukukun düzenleyiciliği yasa koyucunun ya da hükümetin planlı eylemlerine ve/veya “buluşlarına” indirgenemez.

⁴ Bu bağlamda siyasal agnostisizmin kendine aşık metinleri dolayımı ile ifadesini bulan “iktidar olmadan dünyayı değiştirmek” formülünün geçersizliğini savlıyoruz (örnek için bknz. Holloway, 2002). APPO deneyiminin içerdiği hayal kırıklıklarının yakın tarihli bir örnek olarak irdelenmesinden yanayız.

için hukuki öznedir, hak süjesidir (Edelman, 1979). Küçük- özneyi (hukuki özneyi) yaratan büyük özne ile girdiği diyalogdur: Bu diyalog içerisinde “büyük özne” hukuki özneye, “özne” olarak seslenir (*interpellation*) ve onun da “özne” olarak selamlanışı mukabilinde bir özne gibi davranması gerekmektedir. Büyük özne ona şöyle der: “hey sen, malik olacak isen iste! İradeni ortaya koy!” (Savigny), ya da “çıkarcının gereğini yerine getir” (Jhering). Bir önceki cümlede iki örneği verilen çeşitli formüllerden herhangi birisinin kullanılmasıyla, somut şeylerin mülkiyeti imkân dahiline girer, genel anlamda mülkiyet kurumu somut nesnesine kavuşur.

Burada büyük özne rolü hukuki ideolojiye düşmektedir. Hukuki özneler ancak bu çağırılma/seslenme işlemi dolayısıyla hukuki özne olabilirler. Büyük özne, hukuki kategoriler biçimine bürünen bir dille, seslenir (Edelman, 1979). Öyleyse, hukuk (ideolojisi) insanın kendi varoluş koşulları ile girdiği muhayyel ilişkinin bir vechesidir. Küçük özne verili olmadığından, hukuk ve hak süjeleri arasındaki ilişki meta ilişkilerinin doğrudan türetimi değildir. Hukuk (ideolojisi) hak süjesini basitçe tanımaz, onu üretir. Onu, temellük etmeye yazgılı bir toplumsal varlık olarak inşa eder. Kendisini de ürettiğine referansla tanımlar ve meşrulaştırır. Bu süreçte hukuki ideolojiyi imkân dahiline sokan maddi pratikler sermaye dolaşımına (değişim ilişkilerine) içkindirler. Ancak, Pashukanis’in (2002) formülasyonunun aksine, Edelman (1979) için üretim ilişkileri ile kurduğumuz muhayyel ilişki –ve onun ifadesi olarak hukuki biçimler- gerçeğin (değişim ilişkilerinin) çarpıtılmış temsili olmanın ötesinde, (değişim ilişkileri ile birlikte) hukuki özneleri ve deneyimlerini inşa eden toplumsal ilişkiler bütünüdür bir parçasıdır. Bu noktada son olarak şunu da belirtmek gerekir: Liberal hukuk söyleminin bazı versiyonlarında büyük özne oldukça kolay bir şekilde devlet-özne haline gelebilir, gelir de. Buradaki atlama, mükemmel kapalılığı içerisinde, hukuki söylemin kendi işlevini kendi enerjisiyle yerine getirmesini garanti altına sokacaktır (Edelman, 1979:33).

Anılan bu evrensel özellikleri yanı sıra, hukuki söylemin, bir de ilgili toplumsal formasyonun ve üretimin zamanı başta olmak üzere yaşamın çeşitli zamanlarının çakışmasını sağlayan ideolojilerle rabitası nedeniyle kazandığı içerikler vardır. Somutlarsak, soyut emeğin toplumun kurucu unsuru olarak düşünülmesini mümkün kılan “üretimin sosyal demokratik söylemi” ile “hukuki söylemin” eklemlenmesi, Negri’nin (Hardt ve Negri, 1994) “emeğin anayasallaşması” diye adlandırdığı 1945-1980 döneminde gerçekleşmişti. Bu dönemde hukuki özne sendika üyesi olarak toplum adına serbest piyasa düzenine müdahil olabiliyor, sözleşme serbestisi prensibine düpedüz aykırı hukuki biçimlerin yararlanıcısı olabiliyordu. Üretimin neo-liberal söylemi içerisinden bakıldıkta bunun mümkün olmadığını görüyoruz. Aksine, bu söylem içerisinden bakıldıkta, piyasa bir hak süjesi donuna bürünebiliyor: topluma karşı korunmak gereken hakları olan bir süje.

Bir sistem olarak hukuk, kapitalist üretim ilişkilerinin “düzenli” işleyişini “hukuki-ahlaki ideoloji” üzerinden sağlar. Öyleyse, üretimin söylemlerindeki bu dönüşümün hukuki-ahlaki ideoloji dolayımı ile hukuk alanında bir takım

dönüşümleri getirdiğini; farklı dönemlerin hukuki söylemlerinin farklı olduğunu, söyleyebiliriz. Bir başka deyişle, büyük özne, işçiye (ve tabii ki diğerlerine de), içinde bulunulan dönemin perspektifinden söylenebilecek şeyleri söyler.

Hukuki söylemin ayırt edici yanına gelindikte: Her şeyden önce hukuki söylemin içsel tutarlılık ölçütlerine bağımlılığı diğer söylemlerden daha fazladır, zira -hukuki söylemin müdahalede bulunduğu gerçek somutu düşüncede bu gerçekliğe en uygun şekilde temsil etme zorunluluğu diğer söylemlerden fazla olmasa da- soyut emeği eşitleme işlevi görmesi, dolayısı ile hesaplanabilirlik kriterine bağımlılığı nedeniyle hukuk her tatbikinde yeniden meşruiyet kazanma zorunluluğu ile yüz yüzedir. Hukukun her tatbikinde yeniden meşruiyet kazanma zorunluluğu, hukuki söylemin içsel tutarlılığını keskinleştiren bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu zorunluluk hem bir sistem olarak hukukun hem de özgül yaşantısı içerisinde hukuki söylemin merkezinde yer alır. Toplumsal bütünlüğün gereği olarak bir sisteminiz olacak ise -dolayısı ile hukukunuz-, tutarlılık kriterinden vazgeçmeniz mümkün olamayacaktır. Aksi de mümkündür; kendisi verili bir şey olmayan toplumsal bütünlük sorgulanabilir bir şey haline geldiği ölçüde, hukuki söylemin tutarlılığı da azalacaktır.

Diğer söylem alanlarından farklı olarak, hukuki söylemin içermedikleri, içerilmeyen hususların takipçisi olabilecek grupların gücü oranında- sürekli gündeme gelir. Anılan gündeme geliş durumunun -içerilmeyeni ifade ederek talepler üretmek anlamında- bilinçli olması gerekmez. Esasen çoğu zaman içerilmeyenlere yönelik talepler ve tepkiler, hukuki söylemin bıraktığı boşlukların/susuşların dolaylı etkileri olarak gündeme gelir ve dolaylı etki olarak gündeme gelişini görünmezliğini perçinler (söylem dışı alanın baskın görünmezliği). Öyleyse, yeni taleplerin hukuki söylem içerisine yerleşmesi süreci, hukukun her tatbikinde yeniden meşruiyet kazanma zorunluluğu ve yarattığı sınıf etkisi ile birlikte düşünülmelidir. Bir başka deyişle, hukuki söylem ancak kendi lisanı ile uyumlu talepleri duyulabilir hale getirdiğinden (ancak bu şekilde her tatbikinde yeniden meşruiyet kazanabileceğinden) hiçbir zaman, kendi içerisinden, aksi yönde dönüştürülemez. Aynı hukuki söylem içerisinde beliren ve bu nedenle “yeni” olarak kabul edilen talepler bir sınıfsal pozisyonun -dışlanılanların gücü ile orantılı ölçeklerde- bazen az bazen çok kısılmış sesidir. Baskın hukuki söylemin karşısı, kendisini (maddi pratiklerini) mevcut söylemin yerini alacak şekilde -dışarıda- kurmak ve -dışarıdan- dayatmak durumundadır.

Şu durumda hukukun krizi hem sistem olarak hukuku, dolayısı ile sosyal uyumun ve uyumsuzluğun kanalize edildiği geniş bir çerçevede kullanılan iktidarın neredeyse bütün veçhelerini, hem de hukuk ideolojisini -büyük öznenin hak süjesine hitap biçimlerini- etkileyecektir. Az önce değinmiş bulunduğumuz, hukuki söylemin özgül yanlarını hatırlayalım: Kriz öncelikle hukukun içsel tutarlılık ölçütlerine olan özgül bağımlılığı üzerinden su yüzüne çıkacaktır. Hesaplanabilirlik kriteri -teknik anlamı ile- sermayenin üretim ve dolaşım süreçlerinin gerçekleştiği

hukuki işlemlerle sınırlı tutulamaz. Aksi, bir üreticinin satış akdi yapmasını mümkün kılan düzenlemelerdeki öngörülebilirlik unsurunun aynı bireysel kapitalistin siyasi dini ya da kültürel faaliyetini düzenleyen normlar için geçerli olmayacağını varsaymak olur ki, bu her şeyden önce kapitalist faaliyetin siyasi iktidarla özgün ilişkisini inkâr etmek anlamına gelir. Tutarlılık kriterinin aldığı yara öncelikle toplumsal bütünlük hedefinde yaralar açacaktır. Sistemin meşruiyetindeki ikinci bir gedik, hukuki söylemin içermedikleri listesindeki aşırı genişleme ile belirecektir. İçerilmeyen hususların takipçisi olabilecek grupların gücü ile içerilmeyenler listesi arasındaki ilişki pasif değildir. Grupların gücü listenin mündericâtını belirleyebilecekken, listenin beklenmedik genişliği de grupların eylemlerinin etkisini, dolayısı ile güçlerini, arttırabilir.

Hukukun İşlevi

Althusserci bir perspektiften bakıldığında,⁵ hukuk, sermayenin ve emeğin yeniden üretimine müdahil olduğu kadar, "...hukuka aykırı davranıldığı durumları yasakladığı ve cezalandırdığı için" üretim ilişkilerinin *işleyişine* de doğrudan müdahildir (Althusser, 2003:69). "İşleyişe müdahil olmak" "işleyişin kendisi olmaktan" farklı. Bu nedenle Althusser, hukuku, bir üretim ilişkisi olarak ele almanın mümkün olmadığını söylüyor. Ancak hukukun "inşa edici-üretken" rolüne de kapıyı arıyor. Hukuk artık basit bir gölge fenomen değildir: O, işleyişe müdahildir. Müdahale ediş biçimlerine göre "işleyen" farklı "işleyecek"tir.

Peki, hukuk nasıl müdahale ediyor? Hukuki-ahlaki ideoloji üzerinden biçimlenen normları "sistem olarak hukuk" dolayımı ile realize edilen iktidar ilişkilerine tahvil ederek. Kapitalist üretim ilişkilerinin "düzenli" işleyişinin koşullarının "hukuki-ahlaki ideoloji" üzerinden normatifleşmesi süreci (yani anılan öznesiz sürecin gerçekleştiği yapının "üretim ve mübadele etmenlerinin maddi davranışını her an, her yerde, aralıksız müdahalesi ile..." düzenlemesi olarak tanımlayabileceğimiz mekanizma), hukuki-ahlaki ideolojinin bilfiil deneyimlediğimiz kapitalizm üzerindeki köklü etkisini ve kapitalizmler arası farkları anlamak için elzem (Althusser, 2003:69).

Öyleyse şu denilebilir: devletin baskı aygıtları tarafından işletilen bir sistem olarak ya da -Düzenleme Okulunun terminolojisi ile formüle eder isek- yapısal biçimlerin işlevi olarak hukuk, ekonomik ya da siyasi yeniden üretimin gerektirdiği pratikleri/uygulamaları⁶ kendi çatışmalı birlikte varoluşları içerisinde düzenlemeyi⁷,

⁵ Althusserci perspektifin güncelliğini başka yerde tartışmıştım (Özdemir, 2008).

⁶ Bu uygulamalar, okulu, örgütlü dini ve medyayı da kapsadığı ölçüde oldukça geniş bir alanı yayılacaktır.

⁷ Buradaki "düzenleme" Düzenleme Okulunun devletin dışına taşan düzenleme anlayışına benzemekle birlikte siyasi iktidara piyasadan ve toplumsal alandan daha

sosyal biçim edinmiş üretim ilişkilerini işletmeyi (örneğin ücretli çalışmanın koşullarını saptamayı, sermaye gruplarının devlet içerisinde temsili için gerekli düzenlemeleri) ya da üretim ilişkilerinin kendi etkilerini göstermelerinin (mevcudiyetinin) tek olası yolu olan sosyal biçimlerin toplumsal bütünlük içindeki karşılıklı konumlarını/pozisyonlarını –sınıflı toplumun iktidar yapısını- yeniden üretmeyi amaçlar. Bu amaçla varolmaz, ama bu işlevleri edindiği ölçüde kapitalist toplumun hukuku olur.

Hukukun krizi, öncelikle, yukarıda sayılan işlevlerin yerine getirilememesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda hukukun krizi, hukukun

a- ekonomik ya da siyasi yeniden üretimin gerektirdiği pratikleri/uygulamaları kendi çatışmalı birlikte varoluşları içerisinde düzenlemekte (çelişkileri sürekli ertelemekte); örneğin temsili seçim sistemlerinin usuli gerekliliklerini yerine getirmekte, temel hak ve özgürlükler alanında mevcut normların yorumu ve tatbikatında bir örneklik sağlamakta

b- sosyal biçim edinmiş üretim ilişkilerini işletmekte; örneğin sendikal hakların tatbiki imkânını vermekte, sosyal güvenlik mevzuatını uygulamakta

c- ya da sosyal biçimlerin ve bunların kurumsal ve örgütsel ifadelerinin toplumsal bütünlük içindeki karşılıklı konumlarını/pozisyonlarını yeniden üretmekte; örneğin; polis dahil silahlı bürokrasinin yükümlülüklerinin kapsamını vermekte, hükümetle ilişkilerinin sınırlarını belirlemekte, hak ihlallerinin kovuşturulmasında yetkili mercilerin tanımını yapmakta, mahkemeler, bakanlıklar, üniversiteler arası ilişkileri düzenlemekte

işlevlerini tam yerine getirememesi haline denk gelir.

Hukukun işlevi üzerine saptamalar yaptık. Buraya kadar söylenilenden çıkarsanabileceği gibi; hukukun işlevlerini yerine getirmesi, işleyen bir hukuk sisteminin, sosyal açıdan “iyi” sayılabilecek sonuçlar doğurması anlamına gelmez. Kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişini sürdürme işlevine sahip olan bir sistemin yarattığı etkilerin adalet sorunu etrafında ele alınması baştan sona çelişik ve başarısızlığa mahkûm bir girişim olur. Neo-liberal iktisadi esasların tatbikatını garanti ettikleri ölçüde desteklenen askeri diktatörlüklerin hukuk sistemleri de yeniden üretim ve üretim ilişkilerinin işleyişini sağlama işlevlerini yerine getirebilir. Bu noktadan hareketle, hukukun krizi ile siyasetin krizi –belirli tarihsel koşullarda örtüşmeler de, her daim rabıtalı olsalar da- ayrı şeylerdir.

Hukukun krizinin anlamını sorgulamak yolunda bir sonraki adım, kapitalist toplumun hukukunun kendi işlevini nasıl yerine getirdiğini sorgulamak suretiyle atılabilir. Zira işlev yitimi, işlevin yerine getirilmesini mümkün kılan mekanizmaların incelenmesini gerektirir. Bu mekanizmaların bozulmasının uzun vadeli etkisinin bir bütün olarak kapitalist toplumların bütünlüğü ve devamlılığı sorunu ile ilgili

---

yakın durmakta. Diğer yandan, Düzenleme Okulunun Althusserci kökenleri de unutulmamalı (bkz. Jessop ve Sum, 2006).

olduğunu savhyoruz.

Bu bağlamda inceleyeceğimiz ilk mekanizma hukukun otonomisidir. Ardından hukukun evrenselliğine ilişkin bir sorgulama gelecektir. Üçüncü olarak, hukukun üstünlüğü prensibi ele alınacaktır. Üç mekanizmanın irdelenmesinin ardından bu mekanizmaların hukukun krizinde oynadığı rol tartışılacaktır.

Hukukun Otonomisi

Hukukun görelî otonomisi hukukî söylemin etkilerinin belirli bir toplumsal sınıf ya da eyleyenler seti karşısında değil, toplumsal yapı karşısındaki görelî belirlenimsizliğine⁸ gönderme yapar (bknz. Hunt, 1993:27). Anılan ifade hukukun belirli bir sınıfın basit bir aygıtı olarak ele alınmasını zorlaştırdığı gibi a priori bir işlevselciliğin önünü de keser. Yapısal olarak düşünüldüğünde bir olayın bir değerini takip ettiği Humecu nedensellik, açıklama eyleminin ufkundan dışlanır. Herhangi bir ilişki hukuk alanı içerisinde yer bulduğunda artık sosyal gerçekliğe (sosyal yapıya), normun doğrudan düzenlediği ilişkilerin faydalanıcılarından (bunların o andaki menfaatinden), bağımsız olarak müdahalede bulunabilecek bağımsız bir nesne haline gelir (en azından yeniden düzenlenene kadar) (Evans, 1996:123; Hunt, 1980; 1993). Ancak hukukun belirli bir sınıfın basit aracı olmaması, belirli bir sınıfın diğer sınıflar karşısındaki pozisyonunu edinirken hukuktan diğerlerine nazaran daha etkin yararlanamaması anlamına gelmez (bknz. Bankowski, 1983:278).⁹ Aksine, ileride savlanacağı gibi, hukuk normları, biçimsel olarak, çoğu kez seçim öncesi ve sonrası tedbirler dolayımı ile burjuvazinin ağırlıklı olarak temsil edildiği meclislerin ürünüdür. Burada, sadece, hakların ve bunların hukukî biçimlerinin ürettiği etkinin yapısal nedensellik içerisinde anlaşılabilirliğini, yoksa bu etkinin teker teker yapının unsurlarının gözlenmesi suretiyle idrak edilemeyeceğini savlıyoruz.

Diğer yandan, hak sùjelerinin tanımı ve yükümlülüklerini belirleyen ve hukukî söylemin dışı ile sürekli irtibat içerisinde olan (söylem dışı alanın baskın görünmezliği) normatif içerik ihtiyarı olarak belirlenmez; verili bir durumda mevcut

---

⁸ Koskenniemi'nin (2005:67-70) formülasyonunda etkileyici bir tanıma kavuşan belirlenimsizlik tezi, kısaca, hukukun mevcut çatışmaların taraflarına, her durumda bir değerine karşı kullanılabilecek yeterli hukukî argüman ve prensip sağlama kapasitesini vurgular. Belirlenimsizlik ilkesi, çatışmanın taraflarının, belirli yorum ilkeleri etrafında, sürekli müzakere haleti ruhiyesi içerisinde yürüttükleri hukukî sürecin karakterini verir. Bu kapsamda, hukukun iyileştirici potansiyelleri de, eleştirel/iyileştirici müdahalelere açık olması durumu da, hukukî argümantasyonun doğasına mündemiç çift uçluluk özelliğinde yatmaktadır. Öyleyse, hukuku yalnızca güçlü olanlar yararına kullanılabilir bir araç olarak görüp değersizleştirdiğinizde, sistemin içinde yatan karşıt potansiyelleri de inkâr eder hale düşmektesinizdir.

⁹ Woodiwiss (1990) buna "yer değıştirme" (*transposition*) işlevi demektedir

sosyal sabitin¹⁰ ve bunu realize edecek kurumsal düzeneklerin oluşması sürecinde yapılan “buluşlar” üzerinden gerçekleşen bir belirlenime tabidir. Otonomi yapısal belirleyiciliği inkâr etmez, onun ürünüdür. Kanun hükmünde kararname yoluyla beliren tasarruf biçiminin, önce kısıtlı olarak 1971 müdahalesinde, ardından 1982 Anayasasında belirışı; finansal liberalizasyonu mümkün kılacak yasal düzenlemeler ya da kurumsal varlıkları piyasalarda alınıp satılabilir nesnelere haline getiren özelleştirme öncesi düzenleme süreçleri küresel ölçekteki birörneklikleri ile kapitalist üretim ilişkileri ve burjuva hukuku arasındaki korelasyonu serimleyen örneklerdir. Öyleyse hukuki söylem içerisinde şekillenen hak ve yükümlülükler (hukukun otonomisi aynı anda onun zorunlu sonucu olarak meydana gelen bağımlılığı tanımladığından) hem sermaye birikiminin dinamiklerine bağımlıdır, hem de sülhler arasındaki ilişkileri yapısal olarak sınırlarlar.

Evrensellik

Normlar herhangi bir somut olayı düzenlemeyi hedeflemezler. Bu nedenle normlarla yüz yüze kalacak olanlar hiçbir zaman somut bir A olayının taraflarından birisi olarak kurgulanamazlar. Norm, kendi aracılığıyla düzenlenen (düzenlenme gereği duyulduğuna göre tekrar eden ve sosyal bir biçime kavuşmuş) ilişkiye girebilecek herkese -büyük öznenin ses tonu ile- seslenir. Bir başka deyişle normlar evrenseldirler ve bu niletiklerini – normun ilgili toplumsal ilişkiyi işletebilmesinin varoluş koşulu olarak- biçimleri ile aynı anda kazanırlar. Anıldığı haliyle evrenselleştirme “... ancak hukukun soyut olması koşuluyla, yani her türlü içerikten gerçekten soyutlanması koşuluyla imkân kazanır ve her türlü içerikten soyutlanmanın, hukukun içeriği üstünde, yani tam da zorunlu olarak soyutlandığı içeriğin üstünde etkili olmasının somut koşuludur.” (Althusser, 2003:65). Bu durumda, soyut normların somut durumlar içerisinde önceden belirlenen bir hedef için metinleştirilmeleri, biçimsel olarak, imkan dışı bir edim haline gelir. Uygun usullerin “keşfi” tatbikata devredilir. Sosyal gerçekliğe, normun doğrudan düzenlediği ilişkilerin faydalanıcılarından (bunların o andaki menfaatinden),

¹⁰ Sosyal sabit: verili bir toplumda sermaye ilişkisine içrek çelişki ve açmazlarla uğraşılırken görece olarak istikrarlı bir yapısal tutarlılığın/biraradallığın sürdürülmesinin teminat altına alınma biçimi. “Geriye dönüşlü bir biçimde çıkarım yaptığımda kapitalizmi üretmek ve sıradanlaştırmak işlemi bir sosyal sabit (*social fix*) içermektedir. ...[B]u sabitleme sermaye ilişkisine içrek çelişki ve açmazlarla uğraşılırken görece olarak istikrarlı bir yapısal tutarlılığın/biraradallığın sürdürülmesinin teminatını oluşturmaktadır. Sosyal sabitin önemli bir yanı da iktisadi ve iktisat dışı unsurlara uzamsal-zamansal sabitin (*spatio-temporal fix*) uygulanabilmesidir. O, anılan bu maksada, içerisinde yapısal tutarlılığın teminat altına alındığı uzamsal ve zamansal sınırlar inşa ederek ve bu tutarlılığın maliyet kalemlerinden belirli bazıları bu sınırların ötesine atarak ulaşır.” [çeviri bana ait] (Jessop, 2002:3)

bağımsız olarak müdahalede bulunabilecek bağımsız bir nesne olarak normlar, eğilimsel olarak belirli pozisyonlardaki kimseleri korusalar da,¹¹ koşulları oluştuğunda bu pozisyonlardaki kimselere karşı olarak da kullanılabilme yeteneğini içerirler. Başka bir deyişle, normların içerdiği menfaat, koşulları gerçekleştiğinde bireysel kapitaliste, hükümete ya da üst bürokratik pozisyonlara karşı da kullanılabilir.

Diğer yandan hukuki düzenlemeye konu teşkil etmesi nedeniyle zorunlu olarak soyutlanan içeriğin her zaman ekonomik pratiklere gönderme yapması, salt iktisadi naturayı haiz pratiklerin yeniden üretimine odaklanması beklenemez (bknz. Sumner, 1983:150); zira, tutarlılık hususu tartışılırken belirtildiği gibi, kapitalist üretim ilişkileri salt ekonomik uygulamalara indirgenemez. Bu kapsamda hukuki söylem, mülk sahiplerini, mülk sahiplerinin ellerinde birikmiş olan değeri, bu değer kullanılışını ve bu yolla çalışma ve çalıştırma hakkı kapsamında emeğin yeniden ve yeniden temellükünü evrensel bir insan hakkı olarak tanıdığı ölçüde, o anki burjuva ideolojisini oluşturan söylemler bütünlüğü içerisinde özgürlük alanına dahil edilmiş olan tüm kategorileri biçimsel olarak düzenlenen ve evrensel normlarla işletilen ilişkiler bütünlüğü içine sokar. “Bu nedenle de, hukukun somut nesnesi, tam da bu ilişkileri soyutladığı için, kapitalist üretim ilişkileridir” (Althusser, 2003:66). Öyleyse, hukukun krizi, anılan soyutlama yeteneğinin krizidir diyebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını önümüzdeki alt başlıklara bırakarak devam edeceğiz.

Hukukun Üstünlüğü Prensibi

Kapitalist toplumsal formasyonlar içerisinde açık sınıf etkileri doğuran düzenlemeler, hukuki söylemin (hukuki pozitivizmin¹² ve rasyonel hukuk

¹¹ Bu saptama, hukukun otonomisi kavramı, yasaların teker teker kapitalistleri korumak için çıkartılmayacağını vurgularken, kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretmek ya da sürdürmek denilen şeyin bizatihi kendisinin eğilimsel olarak belirli sınıf pozisyonlarındaki insanları koruyacağı gerçeğini örtmek maksadını gütmemektedir.

¹² Hukuki pozitivizmin merkezini oluşturan hukuki biçimcilik, hukuk çalışmalarının hukuk alanının kendi biçimsel düzenekleri ile sınırlandırılması fikrine dayanmaktadır (Chimni, 1993; Fine, 1986:140). Biçimcilik, parlamentolarda ve diğer alanlarda sürgiden sosyal mücadelelerle bu mücadelelerin ifadesi ve ürünü olduğu kadar sebebi de olan normlar dünyası arasındaki mesafeyi görülmemiş ölçüde arttırmakla (normu sosyolojik kaynağına karşı da özerkleştirmekle), normun neden akdedildiği sorusunu göz önünden kaldırır. Bu durumda norm kendi organik birliğine dayanarak kendi özerk hayatını sürdüren bir yaratık haline dönüşür. Biçimcilik, -yaratıcıyı vurgulamasa da- yaratılmış üzerinden, yaratma sorunsalının dışına çıkamaz. Ulvi akdedici öznelere (bir mitolojik varlık olarak ulusu temsil eden parlamentolar, ya da bürokratik rasyonelitenin damıtılmış, imikten geçirilmiş halleri; bağımsız idari otoriteler) özgür ve özgür olduğu için sınırsız ve yaratıcı edimleri sonucu oluşmuş, ama oluşum süreci bizi ilgilendirmeyen metinler olarak hukuk metinleri uygarlığın şahikaları olarak olumlanır.

yaklaşımının¹³ kombinasyonlarından oluşan çeşitlendirmelerle şekillenen bir hukuki söylemin) aracılığı ile sınıfsal içeriklerinden soyutlanırlar.

Baskın söylem/dil içerisinde hikâye edilen haliyle, hukuk, sosyal düzenleme sürecinin diğer vasıtalarından ayrı, meşruiyeti kendi içsel özelliklerinden kaynaklanan bir yapıdır. Buna göre, iktisadi yanı ağır basan üretim ilişkileri ile hukuki düzenleme arasındaki münasebet –o da eğer varsa- arızidir, tesadüfidir. Görüldüğü gibi anılan yaklaşım da bir otonomi anlayışı ortaya koymaktadır. Ancak buradaki otonomi iktisadi olana ve onun düzenlemesi ile alakadar olduğu ölçüde, siyasi olana karşı bir otonomidir. Bu noktada burjuva düşüncesine içsel olan iktisadi-siyasi (sivil toplum-devlet) ayrışmasının çeşitlendirmelerinden birisi ile karşı karşıyayız: Hukuk yapma (yasama) eylemi, iktisadi ve siyasi olanın karşısına (ve dışına) getirilmek suretiyle, sivil toplumun denilen şeyin siyaset içerisindeki varlığı gizlenmiştir. Bir başka deyişle, bu kapalı anlam sistemi içerisinde otonomi, belirli toplumsal sınıflara ya da gruplara karşı –yerine ve tarihine göre burjuvazi ile eklenmemiş bir aristokrasi ya da seçim önkoşulları ile dışarıda bırakılan işçi sınıfı, dini azınlıklar ya da etnisiteler- toplumsal iktidarın kaynağını görünmez kılmak suretiyle, şiddetin meşrulaştırılması (burjuva diktatörlüğünün tahkimi) işlevini görür.¹⁴

Ele alınan yaklaşım içerisinde hukukun üstünlüğü ilkesi, -burjuvazinin

---

Buna göre, kullanılan hukuki araçların hukuk alanının söylem dışı ile irtibatındaki tutarlılık, buradaki zayıflıklar hukuki uygulamayı imkansız hale getirmediği, hukukun sorunu olmayacaktır.

¹³ Rasyonel hukuk idesi, hem biçim hem de içerik olarak özgür iradenin olasılığı inancına endekslenmiştir. Özellikle Hegel'in formülasyonunda rasyonel hukuk, hiçbir engel olmaksızın hukuk yapma kapasitesi ve mutlak anlamda özel mülkiyet özgürlüğü düşüncesi ve imkanı üzerine kurulmuştur (Fine, 1986:57). Rasyonel hukuk teorisini geliştiren modern teorisyenler için sorun, kendi versiyonlarının geleneksel doğal hukuk teorisini uygulanabilir hale getirmenin ötesinde bir gaye içermemesiydi. Bu nedenle, bir yandan, mülkiyetin dağılımının, hukukun içeriğinin ve devlet politikalarının, insani faaliyetin bir ürünü olduğunu kabul ederlerken, diğer yandan, özel mülkiyetin, hukukun ve devletin insani ilişkiler alanının dışında bulunan doğal biçimler olduğunu savlamaktaydılar (Fine, 1986:22).

¹⁴ 18. Brumer ve Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'ni yorumlayan Zizek (2005:121), klasik Marksist metinlere mündemiç eleştirinin, Marx'ın "siyasi temsilin hiçbir zaman toplumsal yapıyı doğrudan yansıtmadığı" tezi ekseninde anlaşılması gerektiğini vurgular. Haklar (katılım hakları dahil) toplumsal yapıyı doğrudan yansıtmayan bir meclis ya da mukabil düzenek tarafından ihdas edilmektedirler. Bu meclis bir toplumsal sınıfın çıkarlarının diğerine karşı çok daha ağırlıklı olarak temsil edildiği bir meclis olacaktır. Ama iş bununla da sınırlı değildir: Bir sınıf fraksiyonu kendi doğrudan temsilcilerinden yüz çevirip, kendi siyasi durumunu güvenceye alma görevini, yine aynı sınıfın bir başka fraksiyonunun temsilcilerine ya da başka bir sınıfa (18. Brumer'de Aristokrasi) devredebilir.

ağırlıklı temsiliyi içerdiği ölçüde- parlamentolar tarafından üretilen yasaları temel hukuk kaynağı yerine koyar ve diğer kaynakları kısmi ya da öznel olmaları nedeniyle ikincil sayar. Burjuvazinin ağırlıklı olarak temsil edilmediği parlamentolarla karşılaşılması durumunda, Aristide döneminde Haiti’de, 1984 Nikaragua’sında, Evo Morales’in 2005 zaferini gören Bolivya’da veya Chavez yönetimindeki Venezuela’da olduğu gibi, hemen bir meşruiyet tartışması başlatılır ve “uluslararası gözetim altında” yeni seçim baskıları gündemi kaplar. Anlatılanların mantiki sonucu olarak, yargı, -burjuvazinin ağırlıklı temsiliyi içerdiği önvarsayılan- yasamanın iradesine bağımlılığı ölçüsünde ve piyasa aktörleri için işleyişi tahmin edilebilir hukuki sonuçların üretimini gerçekleştirdiği sürece meşrudur. Bu anlam haritası içerisinde yargı, iktisadi olandan da siyasi olandan da ayrı bir noktaya yerleştirilmiştir. Yasama için söylendiği gibi, yargı da aslında “sivil toplum” diye ayrıştırılan alanın (burjuvazinin) siyasal toplum içerisindeki belirleyici varlığının etkisini taşıyan sınıfsal içerikli politikaların tatbikatını imkân dahiline sokmaktadır. Ancak bu kurgu sayesinde ki hukukun üstünlüğü prensibi bir anlam taşıyabilir: “Hukuk yaratma eyleminin iktisadi alana da siyasi alana da ait olmayan üstün kamusal rasyonalitesinin akdettiği –yasa biçimindeki- emirlere uy!” der büyük özne.

Kapitalist devletin biçimine içkin olan ve bugün “liberal demokrasilerin” (“demokratik liberalizm” daha uygun bir terim) savunulması adına yüceltilen bu kurgunun, halkçı anlamı ile demokrasi karşıtı bir başka kullanım alanından bahsetmek de mümkün. Raby (2006:58) şöyle açıklıyor: “...temsili sistemlerde ‘parlamentonun ya da eşdeğerinin üstünlüğü’ üzerinde bu kadar durulmasının nedeni de, temsilcilerin (dikkatli bir biçimde yönetilen) seçim süreci dışında halk denetiminden bağımsızlığını muhafaza etmek ve halk kitlelerinin çıkarları marjinalleştirilirken, danışma, etkileme ve lobicilik faaliyetlerinin ‘saygın’ örgütler tarafından denetlenmesini güvence altına almaktır. Böylece gerçek ‘genel irade’, yani yoksul çoğunluğun çıkarları, liberal-çoğulcu seçimsel süreçler tarafından bireyselleştirilip atomize edilir ve kapitalist ‘demokrasinin’ kurumlarını denetleyen ‘sorumlu’ elitlerin kriterlerine tabi kılınır...”

Diğer yandan açıklanan bu tasarımın, toplumsal eşitsizliğin sıkıntısının açıkça hissedildiği pozisyonları dolduran kimseler için, belirli dönemlerde,¹⁵ burjuva diktatoryasına mündemiç şiddetin sınırlanması etkisi yaratmak suretiyle, olumlu etkileri de olmuştur. Üretimin sosyal demokratik söylemi de, toplumsal iktidarın kaynağını liberal yasacılığın kurgusuna eklenerek ele almaktaydı. Kapitalist devletin formunun, bu devletin aygıtlarını kontrol eden grupların sınıfsal aidiyetinden müstakil olarak sonuçlar doğuran sınıfsal bir etkisi vardır (Poulantzas, 1973; 1978): İşçi sınıfının temsil olanaklarını barındıran bir parlamentarizmin ufku içerisinde de büyük öznenin emirler üreteceği savını ciddiye alır isek, anılan

¹⁵ Sovyet varlığının ve örgütlü sınıf eyleminin etkilerinin hissedildiği belirli dönemlerde.

kurgunun bir kalemde silinip atılamayacağını söylemek mümkündür. Biçim işlevi önemli ölçülerde etkiler.¹⁶ Bu noktalar tasarımın külliye inkârının da içinde olduğu bir seri seçenek içerisinde en uygununun seçilmesi imkânı doğduğunda/doğar ise dikkate alınmalıdır.

Hukukun üstünlüğü prensibinin iktidarın hukuki organizasyonu ile toplumsal yapılanmasını irtibatlandırma biçimini sınırlı olarak tartıştık. Bu noktada, bir önceki altbaşlıkta ele alınan hususa, evrensellik prensibine geri dönebiliriz. Burjuva iktidarının hukukun üstünlüğü prensibi ekseninde ifade edilmesi evrensellik mekanizması dolayımı ile normatif düzenlemeye biçim verir. “[H]ukukun somut nesnesi, tam da bu ilişkileri soyutladığı için, kapitalist üretim ilişkileri...” (Althusser, 2003:66) ise, kapitalist bir toplumda işçilerin çoğunlukta olduğu bir parlamentoda da hukuk aynı somut nesneyi işletir. Kapitalist hukuk bu nedenle, -bir toplumsal sınıf ya da eyleyenler seti karşısında değil, kapitalist üretim ilişkilerinin işletilebilmesi için kapitalist toplumsal yapı karşısında görece belirlenimsizlik içerdiğinden- otonomdur; yoksa, kerameti kendinden menkul olduğundan ya da siyaset ve iktisattan soyutlanabildiğinden değil.

Mekanizmaların krizi

Muhakkak ki hukukun işlevini yerine getirmesini olası kılan mekanizmalar şu ana kadar sayılanlarla sınırlı değil.¹⁷ Bu yazıda atıfta bulunulan seçki, ilkel birikim pratiklerini meşru ve yasal hale getiren, küresel kapitalizmle birikim stratejilerinin ötesinde bağlar oluşturan başka mekanizmaları dışlayıp, iktidarın hukuki organizasyonu ile toplumsal yapılanmasını dar anlamda ekonomik yeniden üretimin ekseninde irtibatlandırma maksadını haizdir. Bu halde bile eksik olmakla birlikte, ele alınan bu üç mekanizmanın farklı dönemlerde aldığı biçim, hukukun krizinin anlamak açısından elzem.

Anılan üç mekanizmanın krizi bir arada incelenebilir. Öncelikle, hukukun krizi, hukukun toplumsal yapı karşısındaki görece belirlenimsizliğinin, çekişme içerisindeki sınıf fraksiyonları ile irtibatlı gruplarca inkârı olarak ele alınabilir. Ancak, inkâr etmek için kullanacağınız araçlar ve dili o yapı içerisinde aradığınız müddetçe, yapıyı inkâr edemezsiniz. Paralel ve eşzamanlı bir yapı oluşmadıkça ve zaman içerisinde hakim konuma gelmedikçe, inkârınız, hasımınızla/hasımlarınızla birlikte üzerinde durduğunuz zemini kayganlaştıracaktır. Yapıya mahkûmiyet “dışarıya çıkış” yolundaki somut engellerden değil, paraleli olmaksızın onu

¹⁶ Althusserci Marksizm’in ve türevlerinin -haklar dahil- toplumsal fenomenlerin tarihsel koşullarını, etkilerini, hangi çıkarlara hizmet ettiklerini, hangi güç ilişkilerine denk geldiklerini sorgulayarak ele aldığı; sınıf mücadelesi pratiğinde “mutlak doğruluk” değil “politik doğru yerde yer alış” iddiasında olduğu hatırlanırsa, anılan husus önemlidir.

¹⁷ Bu mekanizmaların daha geniş bir dökümü için Özdemir (2008)’e bakılabilir.

sürdürülemez hale getirme çabasının kolektif sonuçlarından doğar.

İnkâr sürecine beden veren olaylar cereyan ederken, hukuk alanı sınıf pozisyonları üzerinde etki üretmeye devam eder. Kriz koşulları altında kazanım elde eden sınıf fraksiyonları, kriz sürecinin uzamasını sağlayacak koşulları üretmeye devam edebilirler. Bu noktada hakim sınıfın fraksiyonları içerisinde pre-kapitalist müttefiklerin görelî ağırlığı ve küresel konjonktür belirleyici olacaktır. Pre-kapitalist unsurların ağırlığı, toplumsal gelirin büyük bir kısmını dünya piyasalarına hammadde satarak edinen çevresel kapitalist toplumsal formasyonlarda artmaya devam edebilir. Hammade alıcısını bulduğu ölçüde ve ilgili hammaddenin fiyatında esaslı düşüşler yaşanmadığı sürece, süregiden kriz, paralel ve eşzamanlı bir başka yapıyı (az gelişmişlere mahsus bağımlı kapitalizmlerden bugün için istenilmeyen varyantlarından birisini) hakim hale getirebilir.

Ancak diğer durumlarda, pre-kapitalist unsurlar sabit değildir. Uyuşturucu gibi illegal meta üretimi ya da silah ticareti, beden ticareti, emeğin zorla kullanımı ve/veya toprağın işgali gibi faaliyet alanlarında gerçekleştirilen illegal ilkel birikim süreçleri, çoğu kez iktidar ilişkilerine tahvil edilmek suretiyle ve siyasi iktidar dolayısıyla, kapitalist ekonominin unsurları ile birleşir. Bu birleşim, hammadde satıcısı olmayan ekonomilerde, o ekonomilerin istikrarsızlığına sebebiyet veren birikim süreçlerinin, aynı anda istikrar üretimi taleplerini de beslemeye başlaması ile sonlanabilir, yeter ki illegal meta üretimi ve ticaret biçimleri küresel ölçekte destek bulup, kurumsallık kazanmasın. Kazanır ise pre-kapitalist grupların paralel bir yapıyı geliştirme olasılıkları artar. Ancak bu paralel yapı –Kolombiya örneğinde olduğu gibi- doğuş anından itibaren istikrarsızlıkla malul olacak, başka paralel yapıların gelişmesini engelleyemeyecektir.

İllegal meta üretiminin ve ticaretinin kurumsallık kazanmadığı ve ilgili ekonominin hammadde satıcısı olarak betimlenemediği durumlarda, istikrarsızlık unsurlarının kapitalist ekonomi ile ilişkisi, yine aynı unsurlar üzerinde biçimlendirici süreçlerin başlamasına vesile olabilecektir. Çelişik talepler denizi içerisinde sistemin yeniden üretimi, kapitalist yapı içerisinde, inkârın inkârı olarak adlandırılabilir yeni bir istikrar dönemini gerektirir; bu durumda, anılan istisnai durum (hammadde satıcılığı) ve sosyalist devrimler hariç, kapitalist üretim ilişkileri sürdükçe, hukukun toplumsal yapı karşısındaki görelî belirlenimsizliğinin inkârı bir daha inkâr edilebilir. Tabii, öncelikle, bu ikinci inkârın, istikrarsızlığın taraflarından birisinin nihai olarak ihraç edilmesi durumu da dahil olmak üzere, esaslı bir şiddet döneminin ardından gelebileceğini (istenilir olmasa da beklenir olanın bu olduğunu), burjuva diktatörlüğünün bando takımının repertuarında demokratik liberalizmden başka şarkılar (ve, maalesef, marşlar) olduğunu belirtmek gerekir. İkinci olarak da kapitalizmin yeniden üretiminin gerçekleştiği siyasi uzamın sabit olması gibi kutsal bir kural bulunmadığını eklemeliyiz. Unutulmamalı, yeniden üretim terimi, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine tekabül eder, yoksa verili siyasal uzamların, dini ve millî mitlerin ve kolektif aidiyet yapılarının aynen ve yeniden üretimine

doğrudan gönderme yapmaz.

Anılan ikinci inkâr gerçekleşene kadar (gerçekleşmeye yazgılı değildir muhakkak), hukukun krizi, evrensellik prensibinin tatbikatında ciddi sorunlar yaşanmasına sebep olur. Kriz içerisinde şekillenip etkilerini sürdüren liberal hukuki söylem, mülk sahiplerini, mülk sahiplerinin ellerinde birikmiş olan değeri, bu değerın kullanılışını ve bu yolla çalışma ve çalıştırma hakkı kapsamında emeğin yeniden ve yeniden temellükünü evrensel bir insan hakkı olarak tanımayı sürdürürken; o anki burjuva ideolojisini oluşturan söylemler bütünlüğü içerisinde özgürlük alanına dahil edilmiş olan diğer tüm kategorileri biçimsel olarak düzenlenilen ve evrensel normlarla işletilen ilişkiler bütünlüğü dışına atma eğilimi gösterir. Diğer kategorileri oluşturan ilişkileri soyutlamaktan kısmen (*otoriterleşme*) ya da bütünü ile (*askeri-sivil diktatörlük*) vazgeçer. Otoriterleşme veya askeri-sivil diktatörlük süreçleri hakim sermaye fraksiyonuna (bu fraksiyonu oluşturan birliğe) her durumda işçi sınıfına karşı yeni kazanımlar getirir. Ancak bununla sınırlı değildir. Sermaye fraksiyonları arasında yeni bir hiyerarşiyi de oluşturur. Anılan yeni tertip, yeni hiyerarşi, dönüp hukukun üstünlüğü prensibinin içerisinde gerçekleştiği kurguyu altüst edebilir. Zira bu durumda, hakim fraksiyon, karşısında, geleneksel iktidar stratejilerini kullanarak toplumsal muhalefeti yönetmeye aday, yeni bir liderlik bulabilir. Bu son halde, burjuvazinin hakim fraksiyonunun, bütün toplumu temsil ettiği savlanarak ürettiği kurallara kutsiyet atfedilen meclisi kontrol etmesi, yönetim ve meşruiyet krizini aşmaya yetmez. Büyük özne her ne kadar “Hukuk yaratma eyleminin iktisadi alana da siyasi alana da ait olmayan üstün kamusal rasyonalesinin akdettiği –yasa biçimindeki- emirlere uy!” diye yırtınsa da küçük öznelerin şekillenmesi üzerindeki muhtelif etkisi ciddi biçimde azalır. Hukukun krizi genel bir meşruiyet krizine dönüşür. Anılan koşullar altında, meclis ve diğer iktidar yapılarının kapitalist üretim ve yeniden üretimi dar kalıplar içerisinde hasretme temayülü güçlenir; güçlendikçe kapitalist üretim ilişkilerini soyutlama yeteneğini de yitirmeye (nesnesini daha sıkı kavramaya çalıştıkça onu elinden kaçırmaya) başlar. Bu noktada evrensellik alt başlığının sonunda sorulan soruya yanıt verebiliriz: Burjuva hukukun krizi, anılan soyutlama yeteneğinin krizi olarak tebarüz eder.

Sonuç

Kriz süreçlerinde, hukuki söylemin etkilerinin toplumsal yapı karşısındaki görelî belirlenimsizliğinin (hukukun otonomisinin) boyutlarının dönüşüme uğradığını savladık. Artı-değerin temellükü süreci ve mekanizmasının yeniden üretimi ve işletilmesinde istihdam edilen “özgürlük” alanlarının muhafazası (özel mülkiyetin kutsiyeti, sözleşme serbestisi, özelleştirme, finansal liberalizasyon) ve bu yeniden üretim ve işletme edimlerinin diğer özgürlük alanlarının inkârı ile rabitası, önce hukukun üstünlüğü prensibini imkân dahiline sokan kurgunun, sonra da soyutlama yeteneğinin krizi olarak tartışıldı. Bu noktada, sonuç yerine olmak üzere,

hukukun otonomisinin inkârı ve evrensellik prensibinin tatbikatındaki sıkıntı (soyutlama yeteneğinin krizi) mevcut sosyal sabit (*social fix*) ile birlikte düşünülecektir.

Yeni dönemin hukuk ideolojisi bir eklemleme ekseninde şekilleniyor; hukukun üstünlüğü prensibi üretimin neo-liberal söyleminin içinden bulmaya başlıyor anlamını. Anılan eklemleme kapitalist sınıf içerisinde yeni ve sancılı gruplaşmalara yol açıyor, iktidar blokunda hesaplaşmalarla neticeleniyor. Bu böyle zira baskı altında bulunan sınıfların hem yapılarında yem de direniş yeteneklerinde meydana gelen dönüşümler karşısında sermaye ilişkisinin yeniden üretiminin koşulları dönüşüyor. Eskiden tali olan sermaye fraksiyonları toplumsal denetimin sağlanmasında öne çıkıyorlar. Öne çıktıkları ölçüde bir önceki iktidar blokunun yapısına itiraz ediyorlar. Yine başka süreçler uluslararası işbölümüne eklemleme pratiklerini dönüştürüyor. Bir önceki dönemde iktidar blokunun merkezinde mukim fraksiyona tabi olanların tabiiyet derecesi zayıflıyor. Parlamento ve yargı aygıtı, sömürülen ve tabi hale getirilen sınıflar karşısında yekpare bir iktidar stratejisi üretmez hale geldikçe, burjuvaziyi bir bütün olarak iktidarda tutamadıkça, çekişmeler ele alınan mekanizmalarda işlev bozuklukları olarak ortaya çıkıyor. Üretimin neo-liberal söyleminin belirleyici ama istikrar üretmeyen bir söylem haline gelişi, devlet iktidarını oluşturan biçim belirlenimli geçici dengenin süresinde aşırı kısalmalarla neticeleniyor. Aynı meclis ayrı politikalar tatbik etmek durumunda kalıyor. Uluslararası ortamda istikrarlı bir düzenleme rejiminin oluşmamasından mütevellit dengesizlik, çatışan taraflardan uluslararası üretim ve tüketim normları ile kültürel normlara daha yakın olanının, yine uluslararası ortamdan aldığı destekle, diğerine karşı galebe çalmasını imkânsız hale getiriyor. Diğer yandan, bütün bu hengâmede, neo-liberal iktisat politikalarının temel düsturlarından birisi, piyasayı bireye karşı savunmak ilkesi aksamaksızın uygulanıyor.

Mevcut burjuva ideolojisini oluşturan söylemler bütünlüğü içerisinde özgürlük alanına dahil edilmiş olan kategoriler ne kadar daralabilir? Söz konusu kategorilerin daralmış halleri yine de –iyi kötü- özgürlük sayılabilir mi? Bütün bu sorular “Burjuva hukuku, mülk sahiplenimini, mülk sahiplerinin ellerinde birikmiş olan değer maliklerin tasarrufuna verilmesini, bu değer kullanılışını ve bu yolla çalışma ve çalıştırma hakkı kapsamında emeğin yeniden ve yeniden temellükünü evrensel bir insan hakkı olarak tanıyıp, diğer özgürlük kategorilerini reddedebilir mi?” sorusunun hazırlık etapları gibi. Bu soruya uzun vadede olumlu cevap vermek güç. Her şeyden önce yazı boyunca ele aldığımız kadarıyla kapitalist hukukun işlevini gerçekleştiren mekanizmaların varoluşunu belirleyen öğeler bu amacın gerçekleştirilmesine manidirler. “Hukukun somut nesnesi, tam da bu ilişkileri soyutladığı için, kapitalist üretim ilişkileri...” ise “diğer” özgürlük kategorilerinden vazgeçmek “bu ilişkileri soyutlamaktan” vazgeçmek anlamına gelmez mi?

Öyleyse, “diğer” özgürlük kategorilerinden vazgeçmek, çelişkileri ertelemek için esaslı bir yöntem değil. Zira “erteleyeceğim” derken, bunları öne almış

olabilirsiniz. Eğer krizin tetiklediği “buluş/keşif” mekanizmaları, sistemin kendisini ortadan kaldırmayacak ise kısa dönemde “başka” bir şeyler “keşfedilmeli”. İşte tam bu noktada hukukun seçici uygulaması gündeme gelir ve bu uygulama içinde adalet dzeneneğinin de bulunduğu devletin baskı aygıtları yoluyla geręekleřtirilir. Ancak seçici uygulamayı geręekleřtirecek olan aygıt da hukuki bir çeręeve içerisinde bulunduğundan, seçici uygulama bu aygıtın da dđnüşmesi neticesini doğurur. Üstüne üstlük, çekişme durumunda bu dđnüşüm tam geręekleřmez. Bu durumda, “yeni” bileşimi içerisinde (üretimin neo-liberal söylemi ile eklenince) hukukun üstünlüğu ilkesinin işlevi, ideolojik tahakkümün tesisinden çıkıp, baskının uygulanması için gerekli normatif ve kurumsal çeręeveni oluşturmaya (baskıcı tahakkümün tesisine) yarayan politikalara destek vermeye dđnüşür.

İşçi sınıfının devlet içindeki temsilinin bir hayli zayıfladığı günümüzde, örgütlü devlet şiddeti kendisini “aynı anda illegal ve gayrı-meşru” olanın karşına dikilen şey olarak değil, legalin doğrudan ifadesi olarak dışarı vurmaktadır. Bu anlayış, kendi içerisinde tatbik ettiği şiddeti gayrı-meşru şiddete referansla meşrulaştırmaz. Şiddet eğer mevzuatta yeri var ise, artık salt yasal değil aynı zamanda da meşrudur. Piyasaların topluma karşı savunusunun iktidar blokunun ortak paydası haline gelmesi ve iktidar bloku içerisindeki kamplaşmanın ciddiyeti ölçüsünde meşru bir eylemdir şiddet: uygulanmasının sebebi muhataplarının eylemlerine içkin değildir, muhataplarının varoluş kipliklerinden kaynaklanır. Üretim ve dağıtım alanı ile sınırlanamaz olduğu ölçüde doğrudan emeğe karşı konumlanamaz. Emeğe karşı olmak gibi gizli bir gündemi yoktur. Ancak, tatbik edildiği şeyler arasında, bütün imkânları ile bir tek emeğe, onun –devletin içinde ya da dışında- temsilini geręekleřtirebilecek olan her şeye ve dolayısı ile yaşam enerjisine karşıdır. Emek için olan şeye karşıdır. Bu bağlamda şiddet gizli değil görünür bir hal almıştır. Yasallaşan şiddet, toplumun bütününü aynı biçimde etkilememektedir. Zaten bunun sürdürülebilmesinin önkoşulu da budur. Yasallaşan şiddetin toplumsal bütünün her zerresine söyleyecek bir sözü vardır. Krizin şafağında, hukuk dzeneneği içerisinde varılan biçim belirlenimli geçici denge, hukukun seçici uygulanması sonucunu verecek pratiklere geniş olanaklar sunabilmektedir. Anti-terörist önlemlerin özgürlükler alanını kısıtlaması, merkez ülkelerde göçmen işçi kullanımına karşı geliştirilen polisye önlemlerin seçici (işçilerin bir kısmına karşı) kullanımı, şeriatçı örgütlenmeler kovuşturulmazken sol hareketlerin sürekli baskı altında tutulması, kapalı devre kameraların günlük hayatın içerisine girmesi, birtakım değerler adına (milli ve dini değerler) işlendiği iddia edilen ağır suçların (linę) kovuşturulmasındaki akıl almaz aksaklıklar, tersane işçilerinin ve örgütlerinin maruz kaldığı uygulamalar, sigortasız işçi çalıştırmanın açık “örtülü izne” tabi tutulduğu bölgeler, bu tür keyfi/seçici şiddete örnek gösterilebilir.

Anılan değişimler kapsamında şiddetin hukuk dolayımı ile dışa vurulması olgusuna bir de şiddetin özelleşmesi olgusunu eklemek gerekmektedir. Hukuk

seçici olarak uygulanmaya başlandığında, ilan edilmiş toplumsal düşmanları hedeflediğinde, toplumsal yandaşlar kategorisine giren grupların, hedeflenenlere yönelik eylemleri de meşrulaşmakta, hukukun ihlali ile ihlalin kovuşturulması arasındaki yank genişlemektedir. Linç olayları, tuhaf suç kategorileri kapsamında özel savcılar haline gelen taraflı basın yayın grupları, dernekler, birlikler vb., bu konuya örnek olarak gösterilebilirler. Bu vahim durumun devamı da gelebilir; içinde şiddet tatbik edilecek kişilerin kimler olacağını belirlemediği, tatbikatı gerçekleştirecek kişilerin saptanacağı ve bu “pırıl pırıl” kimselerin korunup kollanılması pratiklerinin belirlendiği bir işbölümü.¹⁸

Bu koşullar altında, hukukun otonomisinin inkârı ve soyutlama yeteneğinin krizi seçici uygulamalarda beden bulur; hukukun üstünlüğü ilkesi baskıcı tahakkümün tesisine aracı olarak kullanılabilir. Seçici uygulama pratikleri otonominin ve soyutlama yeteneğinin krizindeki yoğunlukla rabıtalı olarak, burjuva hukukunun muteber biçimlerinin inkârına doğru meyleder. Halkçı-demokratik bir yasama etkinliğini gerçekleştirebilecek koşulların zayıflığında, hukukun üstünlüğü ilkesi, kerameti kendinden menkul, bir başka deyişle sınıfsal içerikleri neo-liberal politikalar eşliğinde belirgin hale gelen yasalara kayıtsız şartsız uyulması emrinden ötede bir anlam ifade etmeyecektir.¹⁹ Durum yürütmenin çerçeve yasalara dayanarak yaptığı düzenleyici işlemlerin günlük hayatımızda belirleyici hale gelmesi ile birlikte daha da ürkütücü hale gelecektir. Zira bu durumda hukukun üstünlüğü ilkesinin koşullu olarak içerdiği “uy” emri, “seçici olarak uygulanacağını bildiğin ve kerameti kendinden menkul idari düzenlemelerin içerdiği talimatlara uy” emrine dönüşecektir.

Başlarken, “kriz, hukukun açıklanan şey haline dönüşmediği ama kerameti kendinden menkul olma halinin ortadan kalktığı bir safha ile başlar” demiştik. Bugün hukukun krizi belirgin bir hal almıştır. Hukuk terimi üzerine yaptığımız irdelemede büyük öznenin küçük özneye içinde bulunulan dönemin perspektifinden söylenebilecek şeyleri söylediğini belirttik. Bugün büyük öznenin sözleri ya “idari emirlere uy” içeriğine evrilmekte ya da şiddetin gürültüsü altında duyulmaz hale gelmektedir. Sonlandırırken belirtmeliyiz ki, bugün karşı karşıya bulunulan şey kötücül ve yüzergezer bir iktidar pratikleri seti değil, sınıf iktidarının krizidir.

¹⁸ Tanıl Bora'nın “Kitle İmhaları Yok Etmek Lazım: Gelişen Anti-Kürt Hınç” başlıklı çalışması bu işbölümünün tekamülü süreci içerisinde internetin rolünü değerlendirmek için ve bu konuda projeksiyon yapmayı düşünenler için esaslı bir başlangıç noktası teşkil etmekte (Bora, 2006:231-260).

¹⁹ Burada geliştirilen tutum liberal teorinin hukuka yalnızca olumsuz ve yasaklayıcı işlevleri üzerinden getirdiği tanımla taban tabana zıttır. Liberal teorisyenler hukuka olumsuz ve yasaklayıcı işlevleri üzerinden yaklaşmakla genel, kestirilebilir, kesin ve soyut normlar üzerine tanımlayıcı bir açılım getirmekten öteye gidememektedirler. Soyut normların günlük hayattaki uygulamasını değerlendirmek liberal açılımların kapasitesini aşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2006) *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler: Althusser'in Mirası*, çev. Turhan Ilgaz, Alaeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara: Epos.
- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki.
- Bankowski, Z. (1983) "Anarchism, Marxism and the Critique of Law", Sugarman, D (der), *Legality, Ideology and the State* içinde, Londra: Academic Press, 267-292.
- Bora, T. (2006) *Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Chimni, B. S. (1993) *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches*, Londra: Sage Publications.
- Edelman, B. (1979) *Ownership of the Image: Elements for a Marxist Theory of Law*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Evans, T. (1996) *US Hegemony and the Project of Universal Human Rights*, Londra: Macmillan Press.
- Fine, B. (1986) *Democracy and the Rule of Law: Liberal Ideas and Marxist Critiques*, Londra: Pluto Press.
- Hardt, M. and Negri, A. (1994) *Labor of Dionysus: A Critique of the State-Form*, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Holloway, J. (2002) *Change the World Without Taking Power*, Londra: Pluto.
- Hunt, A. (1978) *The Sociological Movement in Law*, Londra: Macmillan.
- Hunt, A. (1980) *Marxism and Democracy*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Hunt, A. (1993) *Explorations in Law and Society: Towards a Constitutive Theory of Law*, Londra & New York: Routledge.
- Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B ve Sum, N.-L. (2006) *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Koskenniemi, M (2005) *From Apology to Utopia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Macpherson, C.B., (1990) *The Political Theory of Possessive Individualism: From Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford University Press.
- Pasukanis, E. B. (2002) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim.
- Poulantzas, N. (1973) *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books.
- Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*, New York: Verso.
- Raby, D.L. (2006) *Demokrasi ve Derim: Günümüzde Latin Amerika ve Sosyalizm*, çev. Ertan Günciner, İstanbul: Yordam.
- Sumner, C. (1983) "Law, Legitimation and the Advanced Capitalist State: The Jurisprudence and Social Theory of Jurgen Habermas", Sugarman, D (der),

Legality, Ideology and the State içinde, Londra: Academic Press, 119-158.

Özdemir, A.M. (2008) *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikği*, Ankara: Dipnot

Woodiwiss, A. (1990) *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production,*

Law and Class, Wincester: Pluto Press.

Zizek, S. (2005) "Against Human Rights" *New Left Review* 34, 115-131.